

Kirovohrad Region in 1941: Social Dimensions of Military History

UDC: 94(477.65)"1941"

DOI: <https://doi.org/10.15421/172468>**Zhytkov Oleksandr**Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2423-6352>, gitkov_oa@ukr.net*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

Abstract

The article's topic is **relevant** to understanding new trends in the development of regional historiography during the Second World War. The article argues that the coverage of the specifics of defensive battles in Central Ukraine makes it possible to deconstruct the Soviet myth about the popular character of the war, and contributes to the reconstruction of 'historical truth' in the light of the development of domestic historical and local history research in the first quarter of the 2000s.

The purpose of the publication is to identify new trends in the history of defensive battles and social aspects of the military history of the initial occupation of Kirovohrad region in 1941 in the research of local historians.

Results. Based on sources of various origins, the authors examined the course of defensive battles of the 6th and 12th Armies of the Southwestern and Southern Fronts, the history of individual military units, and personalities. The history of military operations related to the defense of certain district centers of Kirovohrad region is outlined: Mala Vyska, Novoarkhangel'sk, and others. A large part of the material studied, including archival documents, memoirs, and front-line diaries, was analysed by local historians for the first time. They used them to highlight the social aspects of military history. However, the actualised problems did not become a part of a comprehensive scientific study expected by the public.

The author's **conclusions** state the achievements of the researchers and substantiate the importance and urgency of continuing the search of local historians to identify the causes of the occupation of the region, the first steps of the occupation authorities to organise home front management, economic survival and the arrangement of everyday life of citizens. There is a need to resume the initiated research project on the resistance of national-patriotic forces within the Central Ukrainian region.

Keywords: World War II, local history, historiography, Southwestern Front, Southern Front, political censorship, regionalism, 'Uman Cauldron'

Кіровоградщина у 1941 році: соціальні виміри військової історії

Житков Олександр*Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна)*

Анотація

Актуальність теми статті полягає в осмисленні сучасних тенденцій розвитку регіональної історіографії Другої світової війни. У статті стверджується думка, що висвітлення специфіки оборонних боїв в Центральній Україні уможливило деконструкцію радянського міфу про народний характер війни, сприяє відтворенню «історичної правди» у світлі розвитку вітчизняних історико-краєзнавчих досліджень першої чверті 2000-х років.

Мета, сформульована автором публікації, полягає у виявленні нових тенденцій вивчення історії оборонних боїв, соціальних аспектів військової історії початкового періоду окупації Кіровоградщини 1941 року у дослідженнях краєзнавців.

Результати. На основі розмаїтих за походженням джерел авторами розглядалися хід оборонних боїв 6 та 12 армій Південно-Західного та Південного фронтів, історія окремих військових частин, персоналії. Окреслено історію військових дій, пов'язаних з обороною окремих районних центрів Кіровоградської області: Малої Виски, Новоархангельська, інших. Велика частка дослідженого матеріалу, включно архівних документів, мемуарів, фронтових щоденників вперше стали об'єктом аналізу істориків-краєзнавців. На їхній основі висвітлювалися соціальні аспекти військової історії. Однак, актуалізовані проблеми не стали складовою комплексного наукового дослідження, на яке очікує громадськість.

Висновки автора статті констатують здобутки дослідників та засвідчують важливість і нагальність продовження пошуків краєзнавців у напрямках виявлення причин окупації регіону, перших кроків окупаційної влади щодо організації управління у тилу, економічного виживання та облаштування повсякденного життя громадян. Зазначається потреба у поновленні розпочатого дослідницького проекту вивчення історії спротиву національно-патріотичних сил в межах Центральноукраїнського регіону.

Ключові слова: Друга світова війна, краєзнавство, історіографія, Південно-Західний фронт, Південний фронт, політична цензура, регіоналістика, «Уманський котел»

Стаття надійшла / Article arrived: 02.06.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.08.2024

Вступ.

Історична регіоналістика як міждисциплінарний науковий напрямок, у рамках якого вивчається життєдіяльність людських спільнот й комунікативні зв'язки у межах регіонів, бере початок з вісімнадцятого століття. Як відомо, між регіоналістикою та краєзнавством існує проблема співрозмірності об'єктно-предметних сфер. Зростання ролі «горизонтального знання» перед «вертикальним» пояснюється у більшості випадків змінами соціально-економічного порядку, зокрема такими: виверненням індустріальних здобутків країн та зрушеннями суспільних структур на тлі процесів глобалізації. Навряд чи існують ґрунтовні підстави для прямих протиставлень краєзнавства і регіонознавства. Радше вести мову про взаємодоповнення обох напрямків: теоретичного й практичного рівнів. Синтез ідей і синергетика практичних досліджень військової історії у розрізі вивчення оборонних боїв 1941 року в Центральній Україні відкриває можливості фокусування на дослідженні локальних подій у взаємозв'язку із регіональними та загальними опціями висвітлення поразок Червоної Армії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Історіографічний багаж досліджуваної проблеми чималий. Проте зауважимо, що до аналізу науково обґрунтованої тематики історики зверталися спорадично, радше з метою виявлення достовірності тих чи інших фактів, критики думок окремих вчених, ніж цілісного аналізу теми. Цю сумну традицію було порушено науковцем С. І. Шевченком, котрий в 2011 році опублікував у спеціальному випуску краєзнавчого вісника статтю, присвячену історіографії оборонних боїв на території нинішньої Кіровоградської області (Шевченко, 2011). Автор зосередив увагу на висвітленні теми війни у масштабних радянських виданнях та нечисленних краєзнавчих працях, де було репрезентовано розбіжні концептуальні підходи та оцінки подій, характерні для перехідної доби української історіографії. Поділяємо висновки С. І. Шевченка, що книги і статті радянського періоду й опубліковані за доби незалежності мають використовуватися зіставно і критично, оскільки містять на своїх сторінках різні оцінки й факти, які потребують наукового аналізу (Шевченко, 2011, с. 33). Саме комплексний, аналітичний підхід доцільно застосовувати щодо оцінок висвітлення перших історіографічних здобутків краєзнавців двадцятих років 21 століття.

Назагал огляд деяких наукових розвідок та переоцінку джерельної бази праць з історії оборонних боїв 1941 року на Кіровоградщині здійснено науковцями Регіонального центру досліджень з історії України та історико-краєзнавчих видань Кіровоградської обласної ради й місцевими краєзнавцями (Іванова, 2014, с. 236; Зарудня, 2014, с. 244; Постриган, 2014, с. 119; Шевченко, 2021, с. 5-7).

За останні майже півтора десятка років було опубліковано більше 70 наукових та науково-популярних праць; уведено в дію архівні документи, матеріали особового походження, розширено інформаційний контент періодичних видань та сайтів дослідницьких об'єднань краєзнавців.

Метою статті є вивчення новітніх тенденцій дослідження історії оборонних боїв та соціальних аспектів військової історії періоду окупації Кіровоградщини 1941 року у новітніх дослідженнях краєзнавців.

Результати.

Примітною рисою сучасної української історіографії є фокусування уваги дослідників на місцевій тематиці. Саме регіональний підхід до військової історії уможливив поглиблене вивчення оборонних боїв у зоні Південно-Західного та Південного фронтів, політики окупаційної влади та опору населення «новому порядку» на Кіровоградщині. За нашими підрахунками, кількість наукових та науково-документальних публікацій, у яких висвітлювався комплекс проблем, присвячених початковому етапу війни в регіоні, перевищує сімдесят позицій. Принагідно відзначимо, що загалом в працях краєзнавців було збережено документальний характер досліджень попередніх періодів, написаних на військову тематику. У матеріалах першої науково-практичної конференції «Зелена Брама: героїзм, трагедія, пам'ять» (2011 рік) висвітлювалися оборонні бої 6 та 12 армій Південно-Західного й Південного фронтів з позицій самих учасників війни та документальних свідчень відкритих німецьких архівів (Нуждин, 2011, с. 20-26; Филь, 2011, с. 83-86).

Матеріали особового характеру були використані у науково-популярному нарисі краєзнавця М. Ковальчука, який присвячувався історії військових подій в урочищі Зелена Брама (Ковальчук, 2010), а також документальному виданні В. Даценка «Зеленая Брама: возвращение к легенде» (Даценко, 2013). Праця В. Даценка синтетична й побудована за принципом альтернативного використання джерел, якими є спогади, листи, щоденники ветеранів, а також достатньо повні біографічні дані про їхнє життя на війні. На нашу думку, В. Даценко вперше всебічно описав низку деталей оперативного оточення армій, зокрема, передумов створення «Уманського котла» та спроб окремих об'єднань радянських частин розірвати кільце ворожих військ 5-7 серпня 1941 року біля с. Підвисоке Новоархангельського району, де тривали найзапекліші бої за участю танкових підрозділів та фронтової артилерії. Автор підтримав нагальність переоцінки обставин полону та подальшої долі військовослужбовців 6 та 12 армій, включно командармів І. Музиченка та П. Понеділіна, генерала М. Кирилова, ін. (Даценко В. 2013, с. 12-86, с. 192-243). У зазначеному контексті міркувань слід взяти до уваги обширні історико-біографічні

матеріали стосовно життєвого шляху комдивів, комкорів та командармів «Зеленої Брами», а також статистику стосовно втрат особового складу 6 та 12 армій у 1941 році, запропоновані до обговорення науковцями (Чорний, & Даценко, 2019, с. 185-230). Врешті, зазначимо, що історіографія проблеми збагатилася вдалими джерелознавчими етюдами істориків В. Єлецького (2019), К. Москальчук (2019), О. Чорного (2019). На жаль, цей процес лише набирає обертів. Мусимо констатувати потребу у здійсненні комплексного аналізу джерел дослідження історії оборонних боїв в Центральній Україні й Кіровоградщині, а саме: архівних документів (радянських й німецьких), матеріалів періодичної преси, журналів бойових дій, оперативних зведень, бойових донесень, інших.

Оперативна обстановка в районах ведення оборони всебічно висвітлювалася у дослідженнях Б. Л. Шевченка. Зокрема, акцент робився на огляді військових подій, пов'язаних із 223-ю стрілецькою дивізією РСЧА (Робітничо-селянська Червона армія, авт.) під командуванням генерал-майора Ф. Г. Філіпова. За тактичним задумом командування Південно-Західного фронту саме ця дивізія мала розгромити німецьке угруповання у районі м. Новомиргорода та забезпечити вихід із оточення у Зеленій Брамі 6 та 12 армій (Шевченко, 2019, с. 299). Значно ширше проблеми формування підрозділів 223 дивізії (особовий склад, озброєння, структура), взаємодії із частинами 212 дивізії й 6-ї армії висвітлювалися у книзі Б. Шевченка «У серпні 1941-го» Особливість цієї праці історика полягала у вдалій реконструкції бойових дій 223 дивізії у районі м. Новомиргорода, 237-го конвойного полку, 23-го прикордонного загону й Одеського піхотного училища біля м. Новоукраїнки та 79-го Ізмаїльського прикордонного загону під час оборони обласного центру – міста Кіровограда.

Складовою частиною проблемного поля Другої світової війни в Україні є комплекс гуманітарних аспектів. Серед них - доля військовополонених, які масово потрапили у концтабір «Шталаг 349», відомий як «Уманська яма», після поразки 6 та 12 армій. Вона тривалий час залишалася на периферії краєзнавчих досліджень. Лише залучення до аналізу документів Державного архіву Черкаської області дозволило встановити, що в одному з перших, створених 1941 року в Україні нацистських таборів, під відкритим небом утримувалося, за неповними даними, більше 75 тисяч військовополонених. Від поранень, туртур, голоду й хвороб померли 25 тисяч солдат і офіцерів (Клименко, 2019, с. 22, с. 23). Побут військовополонених та шляхи їхнього порятунку із полону розглядалися краєзнавцями як Кіровоградщини, так й Черкащини. За браком можливостей викладу матеріалу у межах наукової статті відзначимо, зокрема, працю черкаських дослідників «Книга пам'яті «Шталагу 349» (Умань)»,

в якій було акумульовано величезний матеріал, що структурно складався із табірних записів німецької адміністрації (табірні картки полонених), узагальнених списків військовополонених, які загинули з різних причин у робочій зоні табору, описів поховань братських могил, а також чимало документів та фотографій. До цього зібрання додавалися спогади колишніх бранців, багатьох жінок, які допомагали полоненим вижити у таборі, (Книга пам'яті, 2013).

Публіцистичний нарис історика й краєзнавця В. Даценка «Щоб пам'ятали». Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945)» було присвячено історії голокосту єврейського народу у роки війни на Кіровоградщині. Попри публіцистичність викладу матеріалу, автор узагальнив та залучив до аналізу низку вагомих фактів, які свідчать, що події 1941 року слід розглядати як початок нацистського терору й геноциду в Україні. Лише за офіційними даними, які використав автор, на території Кіровоградщини окупанти знищили 150 тисяч мирних жителів та 54 тисячі радянських бійців-військовополонених. В. Даценко прискіпливо розглядає долі земляків крізь призму їхнього спротиву людиноненависницькій ворожій ідеології фашизму (Даценко, 2009).

Окрім того, дослідник реконструював історію однієї із найтрагічніших сторінок періоду окупації – знищення нацистами єврейського населення. Результатом розширення його наукових пошуків стала публікація книги «За те, що євреї... Трагедія Голокосту в межиріччі Південного Бугу та Дніпра (1941 – 1944)». Примітно, що В. Даценко не обмежився аналізом нагромадженого матеріалу у фондах архіву Служби безпеки України та Держархіві Кіровоградської області. Він створив мапу трагічних подій утримання, катувань та розстрілів євреїв та ромів, назвав причетних до трагедії осіб (організаторів злочинів та потерпілих), оприлюднив дані про місця пам'яті полеглих, назвав імена наших земляків-праведників, які зберегли життя сотням людей в окупованій у 1941 році території Кіровоградщини (Даценко, 2015). Означену тему продуктивно досліджував історик-краєзнавець Ю. Митрофаненко. Солідаризуємося з його висновками щодо прогалин у підрахунках жертв нацизму, вивченні геноциду ромів (Калі Траш – з ромської - Чорний Жак) на території Кіровоградщини у 1941–1942 роках (Митрофаненко, 2013, с. 65.).

Критичний огляд подій перших місяців окупації Олександрівського району Кіровоградської області на основі фондів місцевих архівів, музеїв та періодичних видань й спогадів очевидців здійснено у праці краєзнавця І. Д. Петренка (Петренко, 2008). Згодом, коло його інтересів значно розширилося. Кропітка робота у фондах Державного архіву Кіровоградської області та вивчення матеріалів місцевих газет уможливила підготовку й видання

синтетичної праці «Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941 – 1944 рр.». І. Д. Петренко розглянув питання формування «нової української влади» у м. Кіровограді та деяких районних центрах, становлення податкової системи, налагодження життя населення, інші. Достатньо переконливими є оцінки внутрішньої політики окупантів, які автор обґрунтовує, спираючись на офіційні документи, публікації місцевої газети «Голос України». Вперше було вивчено причини та механізми залучення до колаборації місцевого населення на рівні представництва у середній та низовій ланках окупаційної влади. У названій праці І. Петренка, насиченій копіями документів, зразками фотоплакатів, світлинами, містяться біографічні дані відомих в окупаційний період персонажів (Петренко, 2014, с. 32-62).

Інша сторона окупації – спротив українського населення загарбникам, отримала у працях краєзнавців очікувано розбіжні оцінки: від вкрай негативних стосовно організації та діяльності радянського підпілля й партизанки (Петренко, 2017) – до начеркових, узагальнених даних щодо появи в Центральній Україні похідних груп ОУН (б) напрямку «Південь», діяльності підпільних організацій обох течій (Митрофаненко, 2015, с. 94-95).

Спроби простежити за даними розсекречених матеріалів КДБ (комітет держбезпеки УРСР, авт.) проникнення на територію Кіровоградської області похідних груп ОУН (б) та їхньої діяльності у 1939–1941 роках, виявилися доволі успішними (Бокій, 2005; 2006). У службових архівах каральних органів було виявлено документи, які висвітлювали специфіку тактики боротьби ОУН. Вона враховувала ставлення населення до національної ідеології та більшовизму й нацизму, а також стан аграрного сектору економіки кожного району області (Бокій, 2008).

Слід відзначити, що в останні декілька років намітилися позитивні тенденції здійснення наукової експертизи й оприлюднення у тематичних зібраннях розпорощених матеріалів з історії націоналістичного руху в Центральній Україні (Хмара, & Шевченко, 2022). Це засвідчує, що дана тема має перспективи подальшого дослідження краєзнавцями.

Висновки.

Дослідження соціальних аспектів військової історії – відносно новий напрямок в українській

історіографії. Зважаючи на це, автором статті було виокремлено критерії вивчення праць регіонального рівня, що містили рефлексії на задану тему: відповідність джерельної бази поставленим меті й завданням та достовірність використаних фактів.

Ключовим моментом переходу від нарративу публічної історії війни 1941 року в Україні до наукового дискурсу, на нашу думку, стає розсекречення зарубіжних (російських й німецьких) архівних фондів, публікація перекладних й оригінальних видань, що бере початок у 2020-х роках. У цей час краєзнавчі праці помітно збільшують чисельність цитувань оригінальних документів, що суттєво позначається на масиві фактографічних досліджень, водночас – збільшенні помилок. Краєзнавці «йдуть» за фабулою документу, часто сприймаючи на віру його нарратив. Критичних, особливо критично переконливих праць з історії окупаційної політики друкується вкрай небагато. У той самий час маємо «залюднення» історії війни персонажами, які були «за ґратами» радянської історіографії: «принижених полоном», «забруднених» участю у колаборації, а також злочинах, вчинених радянськими партизанами, службою в радянських каральних органах, багато інших. Автори краєзнавчих праць, на жаль, доволі часто виконують функції судових органів, реабілітуючи або засуджуючи «подвиги» й «злочини» осіб, долі яких вони вивчали.

Період війни 1941 року в Україні особливий за багатьма показниками. Це ті можливості, що були закладені у державних документах як плани війни, але залишалися непоміченими й неврахованими у політиці більшовиків й нацистів, які вдавалися до схожих тоталітарних практик, включно з розумінням тоталітарних рис держави лідерами українського націоналізму. Очевидно, що за лаштунками історичних проектів має стояти людина як незмінний чинник соціальних, політичних, військових процесів, одним з яких була Друга світова війна, події якої у регіональному ракурсі висвітлювалися краєзнавцями. Надія на своєчасне створення регіонального концепту війни в Центральній Україні мають спиратися на можливості джерельної бази, а також використання синергії міждисциплінарних методів дослідження, сучасні історичні дослідницькі концепції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бокій, Н. (2008). Матеріали до портретів дічів ОУН – УПА Кіровоградщини (1941 – 1943 рр.). *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 11, 111-117.
- Бокій, Н. М., & Козир, І. А. (2005). До питання Руху Опору на Кіровоградщині (1941 – 1943). *Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей*, 9(2), 359-370.
- Бокій, Н., Житков, О., & Козир, І. (2006). Особливості національно-визвольної боротьби 1941 – 1945 рр. у Центральноукраїнському регіоні (за матеріалами Кіровоградщини). *Друга світова війна і доля народів України. Тези доповідей*, (с. 24-26). Київ.

- Дашенко, В. В. (2009). *Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945). Історико-публіцистичний нарис*. Кіровоград.
- Дашенко, В. (2015). *За те, що євреї ... Трагедія Голокосту в межиріччі Південного Бугу та Дніпра (1941 – 1944)*. Кіровоград.
- Єлицький, В. І. (2019). Уманський котел у спогадах командира 88 артерейського полку 80-ї Ордену Леніна стрілецької дивізії капітана М. І. Танченка. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 24(Зелена Брама. Літо 1941-го: Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій), 73-92.
- Зарудня, С. (2014). Окупаційний режим на Новомиргорощині 1941–1944 рр. Між Бугом і Дніпром. *Науково-краєзнавчий вісник Центральної України*, II, 241-248.
- Іванова, Л. (2014). Особливості окупаційного режиму в роки Другої світової війни на Кіровоградщині. Між Бугом і Дніпром. *Науково-краєзнавчий вісник Центральної України*, II, 236-240.
- Клименко, Т. (2019). Злодіяння нацистського окупаційного режиму на Черкащині (за документами Державного архіву Черкаської області). *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*, 4(26), 13-40.
- Книга пам'яті штаблагу 349 (Умань)*. (2013). Умань: ВПЦ «Візаві».
- Ковальчук, М. (2010). *Окруження огневоє. Подвиг и трагедия героев Зеленой Брами*. Тернополь: Астон.
- Митрофаненко, Ю. (2013). Український антибільшовицький рух на Кіровоградщині (1918–1940-і рр.). *Український визвольний рух*, 18, 84-97.
- Митрофаненко, Ю. (2022). Голокост на Кіровоградщині: історіографія та перспективи дослідження. *Південний архів. Історичні науки*, 37, 60-67.
- Москальчук, К. В. (2019). Франц Гальдер про Уманський котел літа 1941 року. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 24(Зелена Брама. Літо 1941-го: Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій), 65-72.
- Нуждин, О. (2011). Бої за село Подвысокое 5–7 августа 1941 г. (взгляд с немецкой стороны). *Краєзнавчий вісник Кіровоградщини*, VI.
- Петренко, І. (2017). *Обком утік... (з історії організації «всенародної боротьби проти нацистів на Кіровоградщині в 1941-1943 рр.)*. Кропивницький: Імекс ЛТД.
- Петренко, І. Д. (2008). *Нацистський окупаційний режим: маловідомі сторінки з історії Олександрівського району (в документах та спогадах)*. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво.
- Петренко, І. Д. (2014). *Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941-1944 рр.* Кіровоград: Центрально-Українське видавництво.
- Постриган, В. В. (2014). Бойові дії на території Онуфрївського району Кіровоградської області у 1941 і 1943 рр. Між Бугом і Дніпром. *Науково-краєзнавчий вісник Центральної України*, II, 119-126.
- Филь, О. (2011). Страшна та штука – війна ... (Останнє інтерв'ю ветерана). *Краєзнавчий вісник Кіровоградщини*, VI.
- Хмара, С., & Шевченко, Б. (2022). *ОУН і УПА на Центральноукраїнських землях. Документи та матеріали*. Кропивницький: ТОВ «Поліграф-Сервіс».
- Чорний, О. В. (2019). Невідомі спогади генерала Баграда Ісааковича Арушаняна про бої 12-ї армії в червні–серпні 1941 року (з фондів Народного музею села Підвисокого). *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 24(Зелена Брама. Літо 1941-го: Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій), 38-64.
- Чорний, О. В., & Дашенко, В. В. (2019). Командарми, комкори та комдиви Зеленої Брами. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 24(Зелена Брама. Літо 1941-го: Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій), 185-230.
- Шевченко, Б. (2021). *У серпні 1941-го...* Кропивницький: Поліграф-Сервіс.
- Шевченко, Б. Л. (2019). Бойові дії на Кіровоградщині у серпні 1941 року. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 24(Зелена Брама. Літо 1941-го: Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій), 298-310.
- Шевченко, С. (2011). Історіографія оборонних боїв на Кіровоградщині влітку 1941-го (у краєзнавчих дослідженнях радянських часів та доби незалежності України). *Краєзнавчий вісник Кіровоградщини*, VI, 27-34.
- Шевченко, С. І. (2005). Історіографія подій Великої Вітчизняної війни на Кіровоградщині. *Актуальні проблеми Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 251-256). Луганськ: Видавництво СХУ ім. В. Даля.

REFERENCES

- Black, O.V. (2019). Unknown memories of General Bagrad Isaakovich Arushanyan about the fighting of the 12th Army in June-August 1941 (from the funds of the People's Museum of the village of Podvysok). *Proceedings. Series: Historical Sciences*, 24 (Green Gate. Summer 1941: Heroism and Tragedy of the 6th and 12th Armies), 38-64.
- Black, O.V., & Datsenko, V.V. (2019). Commanders, Comcors and Green Commodies. *Proceedings. Series: Historical Sciences*, 24 (Green Gate. Summer 1941: Heroism and Tragedy of the 6th and 12th Armies), 185-230.
- Bokiy, N. (2008). Materials for portraits of OUN Children - UPA of Kirovograd Region (1941 - 1943). *Proceedings. Series: Historical Sciences*, 11, 111-117.
- Bokiy, N., Zhitkov, O., & Kozyr, I. (2006). Features of the national liberation struggle of 1941-1945 in the Central Ukrainian region (according to the materials of Kirovograd region). *World War II and the fate of the peoples of Ukraine. Abstracts*, (p. 24-26). Kyiv.
- Bokiy, NM, & Kozyr, IA (2005). On the issue of resistance movement in the Kirovograd region (1941 - 1943). *Pages of military history of Ukraine. Collection of scientific articles*, 9 (2), 359-370.
- Book of Memory of Stalag 349 (Uman)*. (2013). Uman: Visa Century.

- Cloud, S., & Shevchenko, B. (2022). *OUN and UPA in Central Ukrainian Lands. Documents and materials*. Kropyvnytskyi: Polygraph-Service LLC.
- Datsenko, V. (2015). *For the fact that the Jews ... the Holocaust tragedy in the Southern Bug and the Dnieper River (1941 - 1944)*. Kirovograd.
- Datsenko, VV (2009). *To remember. Kirovograd region during the Great Patriotic War (1941 - 1945). Historical and journalistic essay*. Kirovograd.
- Fil, O. (2011). The terrible thing is the war ... (the last interview of the veteran). *Local History Bulletin of Kirovograd Region*, VI.
- Ivanova, L. (2014). Features of the occupation regime during the Second World War in the Kirovograd region. Between the Bug and the Dnieper. *Scientific and Local Bulletin of Central Ukraine*, II, 236-240.
- Klimenko, T. (2019). The atrocity of the Nazi occupation regime in Cherkasy region (according to the documents of the State Archives of Cherkasy region). *Military-historical meridian. Electronic scientific professional journal*, 4 (26), 13-40.
- Kovalchuk, M. (2010). *Convening fire. The feat and tragedy of the hero of the Green Gate*. Ternopil: Aston.
- Mitrofanenko, Y. (2013). Ukrainian anti-Bolshevik movement in the Kirovograd region (1918-1940). *Ukrainian Liberation Movement*, 18, 84-97.
- Mitrofanenko, Y. (2022). Holocaust in Kirovograd region: historiography and research prospects. *Southern Archive. Historical Sciences*, 37, 60-67.
- Moskalchuk, KV (2019). Franz Galder about the Uman boiler of summer 1941. *Proceedings. Series: Historical Sciences*, 24 (Green Gate. Summer 1941: Heroism and Tragedy of the 6th and 12th Armies), 65-72.
- Nujin, O. (2011). Fighting for the village of Podvzkokoe 57 August 1941 (Looking with the Non -Netzkoj sides). *Local History Bulletin of Kirovograd Region*, VI.
- Petrenko, I. (2017). *The Committee of the Community Flames... (from the history of the organization of the National Struggle against the Nazis in the Kirovograd region in 1941-1943)*. Kropyvnytskyi: Imex Ltd.
- Petrenko, I. D. (2008). *Nazi occupation regime: little -known pages in the history of Alexander district (in documents and memoirs)*. Kirovograd: Central Ukrainian Publishing House.
- Petrenko, I. D. (2014). *Nazi occupation regime in Kirovograd region 1941-1944*.
- Postrihan, V. V. (2014). Fighting in the territory of the Onufrievsky district of Kirovograd region in 1941 and 1943 between the Bug and the Dnieper. *Scientific and Local Bulletin of Central Ukraine*, II, 119-126.
- Shevchenko, B. (2021). *In August 1941 ...* Kropyvnytskyi: Polygraph Service.
- Shevchenko, B.L. (2019). Fighting in Kirovograd region in August 1941. *Proceedings. Series: Historical Sciences*, 24 (Green Gate. Summer 1941: Heroism and Tragedy of the 6th and 12th Armies), 298-310.
- Shevchenko, S. (2011). Historiography of defensive battles in Kirovograd region in the summer of 1941 (in local studies of Soviet times and the era of independence of Ukraine). *Local Bulletin of Kirovograd Region*, VI, 27-34.
- Shevchenko, S.I. (2005). Historiography of events of the Great Patriotic War in Kirovograd region. *Actual problems of the Great Patriotic War of 1941-1945. Materials of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 251-256). Lugansk: Publishing House of SNU. V. Dalya.
- Yeletsky, V. I. (2019). Uman boiler in the memoirs of the commander of the 88th Artlerian Regiment of the 80th Order of Lenin of the Rifle Division of Captain M. I. Tanchenko. *Proceedings. Series: Historical Sciences*, 24 (Green Gate. Summer 1941: Heroism and Tragedy of the 6th and 12th Armies), 73-92.
- Zarudnya, S. (2014). Occupation regime in Novomirgoroshchyna 1941-1944 between the Bug and the Dnieper. *Scientific and Local Bulletin of Central Ukraine*, II, 241-248.